

RÁCZ ATTILA

AZ „ALTERNATÍV SZERVEZETEK” BUDAPESTEN 1988–1989-BEN

Jelen írás megszületése a rendszerváltás huszadik évfordulóján¹ elsősorban annak a feltáró munkának köszönhető, amit Budapest Főváros Levéltára a pártállam budapesti vezető testületi iratainak közzététele érdekében végéz.² A feltárás során közös projektet indítottunk a Magyar Országos Levéltárral, hogy a húsz évvel ezelőtt kelt hangulatjelentéseket elektronikus formában is tömegesen hozzáférhetővé tegyük.³

A Kádár-korszak történetét *általában* a hatalom által kreált forrásokból, a rendszerváltását pedig *általában* a rendszerváltók nézőpontjából ismerjük. A források kiválasztásában az a gondolat vezetett, hogy megfordítsam ezt a nézőpontot. A vizsgálatot nem országos, hanem helyi szinten végzem, a budapesti pártanyag felhasználásával kívánom bemutatni, mit is tudhatunk meg a hatalom szemszögéből az ún. alternatív szervezetekről. Nem korabeli vagy mai visszaemlékezéseket, nem állambiztonsági iratokat,⁴ hanem a párttá szerveződés időszakát, tehát 1989 nyarát megelőzően keletkezett budapesti pártbizottsági és végrehajtó bizottsági ülésjegyzőkönyveket, illetve hangulatjelentéseket használtam fel munkám során.⁵

-
- 1 A kezdő dátum meghatározása nem is olyan egyszerű, mint hinnénk, hiszen a politikusi szóhasználat szerint végtelenített folyamatnak tűnik, a szó első használata pedig 1989 nyarára tehető. Ripp Zoltán a kiindulópontot 1987-re, Romsics Ignác pedig — bár 1987 és 1991 közötti időszakot tartja a rendszerváltás éveinek — 1988-ra teszi. *Ripp Zoltán: Rendszerváltás Magyarországon 1987–1990.* Bp., 2006. (A továbbiakban *Ripp*, 2006.) 2–6. p., illetve *Romsics Ignác: Volt egyszer egy rendszerváltás.* Bp., 2003. (A továbbiakban *Romsics*, 2003.) 6., 65. p.
 - 2 Az MSZMP budapesti vezető testületei napirendi jegyzékeinek megjelenése 2009 elején várható. A vezető testületi ülések digitalizált változata 2009-ben felkerül a világhálóra.
 - 3 A digitalizált hangulatjelentéseket ld.: <http://www.archivnet.hu/hangulat/index.php>.
 - 4 E szempontból történt már kezdeményezés: *Takács Tibor: Gyökerek. Avagy elbeszélhető-e a Fidesz megalakulásának története III/III-as jelentések alapján?* In: *ArchivNet. Történeti források online.* VIII. évf. (2008) 4. szám.
 - 5 A pártanyagra hivatkozik már *Fricz Tamás: Pártideológiák és tagoltság. A magyarországi parlamenti pártok ideológiai tagoltsága és annak okai a pártdokumentumok tükrében.* (a továbbiakban *Fricz*, 1992.) In: *A többpártrendszer kialakulása Magyarországon. 1985–1991.* Szerk.: Bihari Mihály. Bp., 1992. (a továbbiakban: *A többpártrendszer kialakulása...*) 105–146. p. A tanulmány jegyzeti között levéltári forrást nem találunk, de több olyan kiadvány, szórólapp stb. szerepel, amelyből a budapesti pártbizottság is őriz példányokat.

A tanulmányt a — szerencsére — már lassan elfeledett pártnyelv színesíti, a végén pedig három jellemző dokumentumból közlök részleteket. Az első hangulatjelentés, második a Kádár-korszak ellenzéki gondolkodóit és mozgalmait elemző, a végrehajtó bizottság számára készített előterjesztés, végül pedig egy pártbizottsági határozat következik. A kiválasztás szempontja a párt döntésmechanizmusának egyik lehetséges útja volt: az agitációs gépezet által szállított információt a propagandáért felelős vezető terjeszti a pártbizottság elé, és az (általában a végrehajtó bizottság közreműködésével) határozatot hoz a megjelenített problémáról.

Az 1989 januárjában megalkotott egyesülési és az 1989 októberében jóváhagyott, a pártok működéséről szóló törvények⁶ előtt csak az állampárt által alapított és felügyelt szervezetek működhettek Magyarországon. Bár a pártfegyelmi ügyekből, a belső ellenséges erőkkel vívott harcról szóló vezető testületi napirendekből vagy a hangulatjelentésekből tudjuk, hogy a párt folyamatosan szondáz(tat)ta a társadalmat, mégis váratlanul érte (mint ahogy a magyar társadalmat is), hogy milyen gyorsan szerveződtek meg 1988–1989-ben azok a társadalmi szervezetek, amelyek valamilyen választ akartak adni koruk kérdéseire, kiutat találni az állampárt okozta válságból. Ahogy az egyik előterjesztés fogalmazott: „Alternatívák keresése, képviselése a társadalmi–politikai változások szerves velejárója. [...] Az alternatívitás nem társadalmi, politikai anomália. Ugyanakkor monolit társadalmi struktúra esetén nem csupán meghökkenést, rosszállást vált ki a hatalom részéről, hanem kiszorítást, tiltást, finomabb és durvább adminisztratív megrendszabályozást.”⁷

Az új szerveződések valóságos megjelenésére valószínűleg Budapesten figyeltek fel elsőként, hiszen az új típusú és tartalmú politikai szerveződések kilencven

6 Az 1989. évi II. törvény az egyesülési jogról, illetve 1989. évi XXXIII. törvény a pártok működéséről és gazdálkodásáról. Bár az 1949. évi XX. törvény 56. § elvileg biztosította az egyesülési jogot, az 1952. III., illetve az 1954. VI. törvény a polgári perrendtartásról elhatárolta az egyesületet (egyesületek) a társadalmi szervezettől, az egyesületekről szóló 35/1970. sz. törvényerejű rendelet pedig nem szólt a politikai, érdekképviselői típusú szervezetekről. Az egyesület létrehozására irányuló szervezőmunkát már előzetesen közölni kellett a hatóságokkal, amelyeknek joga volt a szervezést feltételekhez kötni, sőt megszüntetni, ha az egyesület „előreláthatólag nem felelne meg a nyilvántartásba vétel feltételeinek”. Az országos egyesület felügyeletét az illetékes miniszter, a helyi egyesületekét pedig a székhely szerint illetékes megyei (fővárosi) tanács látta el.

7 Budapest Főváros Levéltára (= BFL) XXXV.1.a.4. A Magyar Szocialista Munkáspárt (= MSZMP) Budapesti Bizottság Végrehajtó Bizottsága (= Bp. VB) üléseinek jegyzőkönyvei (a továbbiakban XXXV.1.a.4.). 800. óe. 37–44. p.

százaléka itt jött létre.⁸ A párt helyi szintje vélhetően a hangulatjelentőktől értesülhetett az alternatív szervezetek megjelenéséről. A hírek szállításáról, értelmezéséről, eljuttatásáról, az információáramlás mechanizmusának kialakításáról, sőt, a hírek közhangulatra gyakorolt hatásának ellenőrzéséről a legfelsőbb szervektől az alapszervekig, tehát az egyénig terjedő agitációs és propaganda-hálózat gondoskodott. Az agitációnak két iránya volt: a felülről lefelé irányuló elméletileg a párttag-ság tájékoztatását szolgálta, az alulról felfelé irányuló információ a totális ellenőrzés egyik eszköze volt, de a lehetőséget láttak benne annak megismerésére, hogy a milyen hangulat uralkodik a munkások és más társadalmi rétegek körében, melyek/pard plain az őket érdeklő kérdések. Történeti események rekonstrukciója során erőteljes kritikával kell kezelnünk ezeket a forrásokat, de a hatalom szándékáról, képviselőinek szemléletmódjáról valamelyest képet alkothatunk.⁹

Az 1988. esztendőről szóló első igazán tényszerű összefoglaló szerint a „M[arx] K[ároly] K[özgazdaságtudományi] E[gyetem] PVB értékelte az elmúlt év novemberében és decemberében a Rajk László Szakkollégium által szervezett és lefolytatott vitasorozat tapasztalatait. Alapvetően zárt körben, az ún. «demokratikus ellenzék» Beszélő c. szamizdat szerkesztősege által illegálisan közreadott és terjesztett «Társadalmi szerződés» című anyagról folyt a polémia négy vitaesten. A vitapartnerek a Beszélő szerkesztői, illetve az egyetemi pártbizottság titkára és felkészült párttag társadalomtudósok voltak. A feldolgozott témakörök: 1. A megújulás általános szükségserűségei, feltételei és lehetőségei; 2. gazdaság, piac, öngazgatás, szakszervezet; 3. szociálpolitika; 4. a politikai rendszer reformja. A PVB a tanulságok között kiemelte: bebizonyosodott, hogy az «ellenzék meghatározott csoportjával nyílt, felvállalt viták formájában is érdemes, szükséges a politikai álláspontok ütköztetése.» Fontos tanulság az is, hogy az egyetemi hallgatók politikai attitűdje — még a kollégiumon belül is — sokszínű, összetett. Ezért hibás az egyoldalú, sommás, negatív ítéletalkotás.”¹⁰

Az alternatív szervezetekről szóló jelentések sokszor más hírek közt megbújva tűnnek fel. A Magyar Demokrata Fórumról (= MDF) és a Jurta színházi gyűlésekről információt váró alapszervek igénye a Rádiókarabé 1988. márciusi adásának

8 BFL XXXV.1.a.3. Az MSZMP Budapesti Pártbizottsága (= Bp. PB) üléseinek jegyzőkönyvei (a továbbiakban XXXV.1.a.3.). 228. óe. 68. p.

9 A Politikai Bizottság 1960. április 20-ai határozata. Magyar Országos Levéltár (= MOL) M-KS 288-5. Az MSZMP Politikai Bizottságának (= MSZMP PB) iratai. (a továbbiakban M-KS 288-5.) 179. óe. 50-51R/77. — alapján feladatait, eszközeit ld.: BFL XXXV.1.c. Az MSZMP Budapesti Bizottsága Agitációs és Propaganda (Társadalmpolitikai) Osztályának iratai (a továbbiakban XXXV.1.c.). 119., 120. óe. és BFL XXXV.1.a.4. 179. óe. 97-98. p.

10 BFL XXXV.1.c. 386. óe. 1988. februári hangulatjelentés.

bírálatára mellett bukkan elő: „Több tüzemben élesen vetették fel a Jurta Színház vezetőinek szerepét abban, hogy rendszeresen kiadja a színházat a rendszert nem éppen támogató összejövetelekre. [...] Humor ürügyén a rádióban olyan kijelentések hangzanak el pl.: «mondjon egy szót, aminek nincs értelme» – válasz: «szocializmus». [...] Több információt vár a párttagság is, a lakosság is az úgynevezett «Magyar Demokrata Fórumról».”¹¹

Az alternatív szerveződések leginkább a tömegdemonstrációkkal kerültek reflektorfénybe. 1988. június 27-én a romániai falurombolás ellen az MDF és a Bajcsy-Zsilinszky Baráti Társaság, illetve a Fiatal Demokraták Szövetsége (= FIDESZ) és a Szabad Kezdeményezések Hálózata által szervezett tüntetést a hivatalos szervek is érdeklődéssel figyelték, és „a Belügyminisztérium szervei a várhatóan minden eddiginél nagyobb létszámú, állampolgári kezdeményezésű demonstráció optimális rendjének biztosítására, az esetleges provokációk, atrocitások kiküszöbölésére” az óvintézkedéseket megtették.¹² Az intézkedések része volt az is, hogy a szervezőknek a hatósággal konzultálniuk és együttműködniük kellett. Talán ennek köszönhető, hogy a hangulatjelentés írója nem látott irredenta, sovinizta jelszavakat, viszont észlelte a szervezők elkülönülését, megosztottságát.¹³ „A szeptemberi, országos kihatású politikai események — a Szárszói Front megalakulása; a Magyar Demokrata Fórum szervezetté nyilvánítása; az Új Márciusi Front létrejötte;¹⁴ a szeptember 12-ei tüntetés;¹⁵ a szegedi bölcsész sztrájk, a FIDESZ által kezdeményezett és megtartott óra-bojkott,¹⁶ az ELTE-n és a Petőfi-szobornál vízlépcső elleni lezajlott egyetemis-

11 BFL XXXV.1.c. 387. 6e. 1988. márciusi hangulatjelentés.

12 Az MDF-honlap 80–100.000 embert, a hangulatjelentés 30.000, a tüntetés végén 7–8000 embert említett. A tüntetésről ld.: *Romsics*, 2003. 93–96. p.

13 BFL XXXV.1.c. 390. 6e. 1988. június 23–30-ai hangulatjelentés.

14 Az Új Márciusi Frontról ld.: *Ripp*, 2006. 106–109. p. A szervezettel, elsősorban felhívásával részletesen az MSZMP Központi Bizottsága (= KB) 1989. február 10–11-ei ülésén foglalkozott. MOL. Az MSZMP KB iratai. (= M-KS 288.f.4.) 250–252. 6e.

15 A nagygyarosi gát építése elleni harmincezer fős tüntetés volt 1988. szeptember 12-én. Lásd: *Tiszta lappal. A Fidesz a magyar politikában, 1988–1991.* Szerk.: Bozóki András. Bp., 1992. (a továbbiakban: *Tiszta lappal...*) 795. p.

16 1988. szeptember 28-án a szegedi bölcsészettudományi kar hallgatói és a hozzájuk csatlakozó oktatók egynapos sztrájkot követően követelték a magyar felsőoktatás átalakítását. Az akció novemberig elhúzódott. *Romsics*, 2003. 113–117. p.

ta-tüntetetés; és különösen a Reformpárti Esték vitái”¹⁷ is megmozgatták a jelentős-
frók fantáziáját.¹⁸

A budapesti Agitációs és Propaganda Osztály az összegyűjtött alapszervi jelen-
tésekéből és a sajtóból egy külön dossziét (örzési egységet) nyitott *Alternatívok*
címmel. Legtöbb anyagot az MDF-ről gyűjtötték össze.¹⁹ Elkészítették a szervezet
történetét, és nem haszontalan kézbe venni ezeket a feljegyzéseket, mert bizonyos
szempontból többet is megtudhatunk az MDF nyolcvanas évekbeli történetéről,
mint akár a párt honlapjáról.²⁰ Egy 1988. december 5-ei feljegyzés a szervezet tör-
ténének főbb állomásai közül elsőként az 1985. június 14–16-ai monori találko-
zót említi, azaz korántsem eredezteti a pártot olyan távolról, mint a honlapon sze-
replő cikk írója, aki már a hetvenes évek népi íróiban az MDF csiráját látta.

Összefoglalták a lakiteleki találkozó radikális fordulatot igénylő követeléseit:
„az intézményrendszer demokratizálása, a vezetők és a testületek kiválasztásának
megváltoztatása, a választási rendszer módosítása, a parlament népképviselési jel-
legének erősítése, érvényesítése, a nyilvánosság szerkezetének átalakítása, alter-
natív mozgalmak működésével az MSZMP monopolhelyzetének megtörése”.

Megemlékeztek a romániai falurombolás elleni tüntetések szervezéséről, tud-
ták, hogy az MDF 1988. szeptember 3-án Lakitelken szerveződött *szellemi-politika-*
kai szervezetté, volt egy példányuk az alapítólevélből, amit részletesen elemeztek.
Kiemelték, hogy a szervezet „deklaráltan nem ellenzékként, de a kormány kritiká-
jának jogát fenntartva kíván működni.” Nem akarnak pártként tevékenykedni és
párttá alakulni, céljaikat mozgalomként, mintegy *alternatív népfrontként* kívánják
elérni.²¹ Az alapítólevélben valóban azt deklarálták, hogy nem kívánnak pártként
működni, és nem fogadják el „sem a kormánypártiság, sem az ellenzékiiség címkeit

17 1988. szeptember 12–17. között a Budapesti Műszaki Egyetemen Reformpárti esték címmel
vitasorozatot rendeztek. Lásd: Reformpárti esték. Bp., 1988.

18 BFL XXXV.1.c. 388. §e. 1988. szeptemberi hangulatjelentés.

19 Az MSZMP Budapesti Bizottsága vezető testületeinek BFL által digitalizált jegyzőkönyvei-
ben egy egyszerű szókeresés szerint 1988/89-ben 34-szer fordul elő az MDF, 29-szer a FI-
DESZ és 11-szer a Szabad Demokraták Szövetsége (= SZDSZ) neve.

20 Az MDF történetéről tudunkkal nem jelent meg önálló munka. Az említett tanulmány az
MDF honlapján: *Szécsi Árpád: A „szabadság kis köreitől” a választási győzelemig.* (A Ma-
gyar Demokrata Fórum története a korai kezdetektől 1990 márciusáig.) [http://part.mdf.hu/
index.php?akt_menu=459](http://part.mdf.hu/index.php?akt_menu=459) (a továbbiakban: *Szécsi*, d. n.). Röviden: *Szécsi Árpád: Az MDF
megalakulása. 1979–1990.* <http://www.historia.hu/archivum/2002/0208szecsi.htm>. Az MDF
történetéről még: *Csizmadia Ervin: Utak a pártosodáshoz. Az MDF és az SZDSZ megszerve-
ződése.* In: *A többpártrendszer kialakulása...* 7–39. p.

21 BFL XXXV.1.c. 440. §e. (Az örzési egység egy kisdoboznyi vegyes anyag, ezért az iratok cf-
mét is megadom.) A Magyar Demokrata Fórum eddigi tevékenységének főbb állomásai.

és választási kényszereit”.²² Feltűnt a jelentésekben továbbá a Bős-Nagymaros vízlépcső építésének leállítása ügyében a Parlament épülete előtt, a FIDESZ-szel közösen szervezett nagyszabású tüntetés is, továbbá: „Az MDF más alternatív szervezetekkel közösen békés felvonulást szervezett a fővárosban az 1956-os eseményekre [sic!] való megemlékezésként. A felvonulást a rendőrség betiltja, ennek hatására az MDF nyilatkozatot tesz közzé a sajtóban, amelyben visszavonul a tüntetés szervezésétől. Később nyílt levélben tiltakoznak a BRFK eljárása ellen.”²³

Nyilvántartották a tagszervezés menetét: a budapesti tagszervezetek kiépítésének kezdetét 1500 fő részvételével 1988. november 19-ére datálták. Két *úttörő* vidéki szekciót említettek: a miskolciti és a kiskunmajsait, illetve húsz tagszervezetet említenek dátummal együtt. 1988. december 6-án nyolc-tízezer tagról tudtak.²⁴

A budapesti MDF-alapszervezet megalakulásáról és a felszólalásokról az Operatív Csoport már november 21-én egy kilencoldalas feljegyzést készített a budapesti pártvezetés részére. Csodálkoztak a szervezet kiépültségén: „saját propaganda csoport, fordítói csoport, képzőművészeti kivitelezői csoport, kisiparosi kivitelezői háttér, témaszakértői hálózat, szervezői munkacsoportok, információ-feldolgozó csoport, videó készítő, szerkesztő, sokszorosító kapacitás, saját archívum, tájékoztató iroda stb.”

Az állampárt vezetői az MDF-ben nemcsak az együttműködés lehetőségét látták, de a domináns szervezetet is „a többi alternatív szervezet sorában, amelyek «kitüntetett, vezető szerepét» elfogadják és az MDF-fel való együttműködést óhajtják”.²⁵ Pedig „A sajtó, a politika sokáig hallgatott a mozgalomról [...], a hivatalos politika ferde szemmel és félve ugyan, de tehetetlenül nézte az MDF tevékenységét. [...] Az MDF célkitűzéseit olvasva, az egyes fórumokon elhangzottakat figyelembe véve úgy tűnik, hogy a hivatalos politika egy-két hónap lemaradással «végrehajta» az MDF programját.” Javaslatként szerepel, hogy állandó személynek kell kapcsolatot tartani az MDF-fel, foglaljanak állást az MDF-be belépő párttagokról, mert „számos pártalapszervezet, párttag belépett az MDF-be, függetlenül attól, hogy ezt a párt kívánatosnak tartja vagy sem”.²⁶ Az Operatív Csoport tudta, hogy az SZDSZ-szel és a FIDESZ-szel közösen lakossági fórumo-

22 Hítel. 1988. 1. szám. 50. p.

23 BFL XXXV.1.c. 440. őe. A Magyar Demokrata Fórum eddigi tevékenységének főbb állomásai. A tüntetésekről ld. még: *Romsics*, 2003. 97. p. és *Tiszta lappal...* 88–97., 545–556. p.

24 BFL XXXV.1.c. 440. őe. A Magyar Demokrata Fórum eddigi tevékenységének főbb állomásai.; *Szécsi*, d. n. 1989. elejére 13.200 tagot, 159 városi, 208 községi szervezetet említ.

25 BFL XXXV.1.c. 440. őe. Tájékoztató a Magyar Demokrata Fórum budapesti szervezetének megalakulásáról.

26 Uo. A Magyar Demokrata Fórum eddigi tevékenységének főbb állomásai.

kat szerveztek, ahová a kerületi szervek vezetőit és a sajtó képviselőit is meghívták. Megtudhatjuk, mely szervezetek alakultak magánlakásban, melyek közintézményekben, továbbá azt is, hogy hol gyülekeznek (például a kispesti JÁDE eszpresszóban, a XI–XXII. kerületi csoport rendezvényei minden hónap első keddjén a TIT Bocskai úti stúdiójában stb.), mik a céljaik, kik a központi embereik, kikből áll a vezetőség, mennyi a taglétszámuk.²⁷

A FIDESZ I. kongresszusának második fordulójáról 1988. november 20-án,²⁸ tehát még aznap küldtek feljegyzést a felettes pártszervnek. Kiemelten kezelték a szervezet Magyar Ifjúság Országos Tanácsával (a továbbiakban: MIOT) tervezett kapcsolatát: miután Stumpf István ismertette a MIOT céljait, hosszas vita után kétharmados többséggel megszavazták a részvételt, és végül megválasztották a — november végén Magyar Ifjúsági Szervezetek Országos Tanácsa (a továbbiakban: MISZOT) néven megalakult — MIOT öt képviselőjét is.²⁹ Kiemelték, hogy a „kongresszust gondosan, jó színvonalon szervezték meg, érezhetően, szemmel láthatóan csapatmunkát végeztek”, és világosan érzékelték a FIDESZ távolságtartását a Magyar Kommunista Ifjúsági Szövetségtől (= KISZ) és a meglévő hatalmi struktúra kritikáját, „szélsőséges elvetését”. A kongresszuson elhangzott vélemények között szerepelt az igazságügyi és tanácsi szervek függetlenítése a párttól, a tömegkommunikáció monopóliumának megszüntetése, a parlamentnek már benyújtott petíció a nemzeti ünnepekről,³⁰ a választások kiírása és a munkacsoportok átalakulása értelmiségőrséggé. Számon tartották, hogy hány tagja volt az ötven csoportban működő szervezetnek (augusztusban 893, októberben 1744 fő), ismerték anyagi helyzetét, tagdíjfizetését, munkacsoportjait, nagygyűléseik színhelyét.³¹

Az anyagban található a Forradalmi Szocialisták Szövetsége nemzetközi trocista konferenciát előkészítő bizottság egyik tagjának értékelése 1988. november

27 Uo. Magyar Demokrata Fórum fővárosi szervezéspólitésének eddigi helyzetéről.

28 A FIDESZ I. kongresszusának I. fordulója 1988. október 1–2-án volt a budapesti Jurta Színházban. 18 év FIDESZ. Kis médiatükör. Szerk.: Újvári Gábor. Bp., 2006. (a továbbiakban: 18 év FIDESZ...) 9. p. A II. fordulóról lásd.: Tiszta lappal... 107–113. p.

29 A MISZOT megalakulásáról ld.: *Romsics*, 2003. 102–103. p. 1989 májusában a FIDESZ kilépett a MISZOT-ból, mivel úgy ítélte meg, hogy nincs szükség egy Hazafias Népfront típusú ifjúsági szerveződésre. Tiszta lappal... 146–147. p.

30 A Fidesz 1988. október 6-án petíciót nyújtott be az Országgyűlésnek, amelyben követelte, hogy március 15-e legyen ismét nemzeti ünnep, október 6-a pedig nemzeti gyásznap.

31 BFL XXXV.1.c. 440. 6e. A FIDESZ I. Kongresszusának második fordulójáról. 1988. november 19–20. A Fidesz korai történetéről ld.: Tiszta lappal...; 18 év FIDESZ...; illetve *Szécsényi Mihály*: A FIDESZ 1988-ban. In: Magyarország politikai évkönyve. Szerk.: Kurtán Sándor, Sándor Péter, Vass László. Bp., 1989. (a továbbiakban: Magyarország politikai évkönyve, 1988.) 313–320. p.

1-jén a FIDESZ jövőjéről. Némely ellenzéki csoportok beálltak a hatalom szekerét tolni, és „a legsúlyosabb, hogy közöttük az 56-os forradalom néhány vezető személyisége is megtalálható”. Semmi különbséget sem látott a MISZOT és a KISZ fiatalok felé irányuló érdekérvényesítő készsége között. Vitakozott azzal a véleménnyel, hogy „a FIDESZ vagy megtisztítja magát a szélsőségesen radikális szárnyától, és ezzel szalonképessé válik a magyar társadalom számára, vagy elenyészik”; szerinte pont a FIDESZ radikalizmusára van szükség, és a KISZ-szel való szembenállás jelülük ők így álltak ki a szocializmus mellett.³²

A fővárosi pártszervezet a hangulatjelentésekben és a különböző fórumokon 1989 februárjában már kritikával illette a helyi szervezeteket bátortalanságukért, merevségükért, a változáshoz szükséges határozottság hiánya miatt. Bár a kerületi első titkárokat megerősítették funkciójukban, az alapszervezeti pártbizottságok hatvan százaléka kicserélődött, és számítani lehetett a kerületi vezetőket érő kritikákra is. A kerületi pártbizottságok eltérően igazodtak a pillanatnyi helyzethez, néhányuk azt a képet sugallta, hogy határozottan előremutató változások történnek, csökkentették az apparátust, négy helyett három titkárt választottak, feladatterveket készítettek. Az Eötvös Lóránd Tudományegyetem testülete például hatvan százalékban kicserélődött, a végrehajtó bizottság megújult.³³

Az 1988. március 30-ai Budapesti VB-ülés a lakosság állapotáról ezerfős mintavétellel készült vizsgálattal foglalkozott. Eszerint már 1987-ben regisztrálhatták, hogy növekedett az igény a politikai intézményrendszer reformjára, politikai változásokra. Rossz véleménnyel voltak az emberek a politikai intézményekről, a pártról, a szakszervezetekről és a KISZ-ről is.³⁴

1989. április folyamán a Társadalompolitikai Osztály (= TPO) megbízásából egy fővárosi közvéleménykutató-csoport ezeröttszáz kérdőívet küldött ki a budapesti nagyüzemek, kereskedelmi és szolgáltató egységek, iskolák, kórházak, kutatóintézetek pártszervezetéhez, melyeknek majd hatvan százaléka vissza is érkezett. A kérdőívet kitöltők párttagok voltak, akik a véleménykérést elkésztnek tartották: „korábban kellett volna megkérdezni a tagságtól, mielőtt az MSZMP kezdeményezte volna a többpártrendszer bevezetését.”³⁵ A válaszokat három nagyobb kérdéskör köré csoportosították. A pluralizmusról pozitív véleménnyel levők a párt megújítását várták, mellyel „vissza lehet nyerni a nép bizalmát”. Néhányan alapvető emberi jog-

32 BFL XXXV.1.c. 440. 5c. Szalonképes lesz-e a fidesz [sic!]?

33 BFL XXXV.1.a.4. 796. 5e. 2., 6–18. p.

34 BFL XXXV.1.a.4. 778. 5e. 4., 34–62. p.

35 Az MSZMP KB 1989. február 10–11-ei ülése állást foglalt a többpártrendszer mellett. MOL M-KS 288.f.4. 250–252. 5e.

nak tartották, de voltak, akik a mozgástér beszűkülésétől, az ellenforradalomtól és a kapitalista restaurációtól félték. A válaszadók nagy része ismerte az alternatív szervezeteket, ötven százalékuk helyeselte ezek létrejöttét, mert „alkalmasak lehetnek koalíció kialakítására”. Akik nem helyeselték, azok a nép egységének megbontását, az anarchiát és a rendszerváltó szándékot feltételezték róluk, míg voltak, akik komolytalannak tartották létrejöttüket: csak dumálnak. Csak 0,3 százalék volt az együttműködést egyértelműen elutasító válaszok aránya. 53 százalék vélte úgy, hogy egy esetleges választás esetén az MSZMP nem kapná meg a szavazatok felét (!).³⁶

1989. április végén tehát már fővárosi szinten is látszott, hogy az új pártokkal, alternatív szervezetekkel — bár még alakulóban voltak — a hatalomnak helyi szinten is számolnia kell. Számuk — egy a pártnak a fővárosi munkásságra gyakorolt hatását vizsgáló feljegyzés becslése szerint — meghaladta a százötvenet. Kerületi szinten az MDF-nek teljes, a radikálisabbnak tartott, magát ellenzékinek nevező SZDSZ-nek csaknem teljes volt a kiépültsége.³⁷ A Szociáldemokrata Párt (= SZDP) és a Független Kisgazdapárt (= FKGP),³⁸ illetve a FIDESZ területi szervei helyenként jelentek csak meg, de számítottak rá, hogy az év végére ezek is megalakulnak. A FIDESZ csoportjai alapvetően iskolákra, művelődési intézményekre épültek. Az MSZMP fontosnak tartotta, hogy lakóterületi szinten fejlessze a pártmunkát, figyelje új szerveződések és politikai pártok megjelenését, tevékenységét, hiszen „tevékenységük a szervezetépítésen és a tagtoborzáson túlmenően elsősorban a néphatalmi-képviselői szervekbe történő beépülésre, illetve erre történő felkészülésre koncentrálódnak”. Számítottak egy tanácsválasztáson megjelenő FIDESZ–SZDSZ–MDF összefogásra is, hogy „egységfrontba tömörülnek az MSZMP-vel szemben”.³⁹

36 BFL XXXV.1.c. 1989. május 17–24-ei hangulatjelentés. A közhangulatról készített közvélemény-kutatásokat ld. még: Magyarország politikai évkönyve, 1988. 597–696. p.

37 Az SZDSZ történetéről ld.: *Mécs Imre: A Szabad Demokraták Szövetségének rövid története.* In: Magyarország politikai évkönyve, 1988. 293–304. p.

38 Az kisgazdapárt 1989. február 25-ei, XII. kerületi alakuló üléséről ld. a MOM Csörsz utcai Művelődési Házban tartott gyűlésről az MSZMP Budapesti Bizottság Társadalmi Kapcsolatok Munkacsoportja által készített tájékoztatót. Az ideiglenes vezetőségválasztáson alig hatvan fő vett részt, tagjai háromnegyede hatvan év feletti, idős ember volt. A párt programjának ismertetésén kívül érdekes információt rejt a közbeszólások ismertetése (pl.: meg akarják tartani a mazsolás kenyeret a kőpönyөгforgatók). BFL XXXV.1.c. 440. őe. Az SZDP felkészülési tervét a választásokra ld. uo.

39 BFL XXXV.1.a.3. 228. őe. 68–70. p. Az egység megvalósulásáról ld.: *Ripp Zoltán: Egység és megosztottság: az ellenzék viszonya az MSZMP-hez a kerekasztal-tárgyalásokon.* In: *A rendszerváltás forgatókönyve. Kerekasztal-tárgyalások 1989-ben.* Szerk.: Bozóki András. Bp., 2000. VII. köt. 219–282. p.

Egy 1989. áprilisi statisztikában kerületenként bontva láthatjuk az MDF, az SZDSZ, az SZDP, a FIDESZ, az FKGP, a Münnich Ferenc Társaság és egyéb szerveződések alakulásának dátumait pillanatnyi taglétszámukkal együtt. Az elemző rész feltárta, hogy az MDF, az SZDSZ és a FIDESZ törekedett a legjobban a (munka)helyi csoportok létrehozására, ők azok, akik inkább helyi ügyekkel foglalkoztak.⁴⁰ Rendkívül tanulságosak a kerületi pártbizottságok jelentései, amelyek olyan tényezőkre is ráirányítják a figyelmet, amelyet eddig még nem vizsgáltak a kutatók, például a helyi média megjelenésére a politikai életben.⁴¹

Az 1989. április 26-ai Budapesti VB-üléson tárgyalták az alternatív szervezetek fővárosi helyzetét és a velük való együttműködés lehetőségét. Fontos átmenetnek tekinthető ez a momentum az elutasítás és a partnerként való kezelés között, ezért kicsit részletesebben foglalkozom vele. A többször átírt előterjesztés mellékleteit csak munkaanyagnak tekintették, de javaslatait elfogadták: a budapesti pártbizottságnak fel kellett vennie a kapcsolatot velük, helyeselték azt is, hogy az *alternatív* megnevezés helyett *más társadalmi szervezetekről* beszéljenek.

Az előterjesztés írói felismerték, hogy az MSZMP későn reagált a pluralizálódásra, és szükségessé vált az MSZMP fővárosi szervei és az alternatív szervezetek viszonyának tisztázása. Az alternatív szervezetek létrejöttét az MSZMP politikájában bekövetkezett változásoknak, az MSZMP, a KISZ, a szakszervezetek, a Hazafias Népfront bénultságának és az ideológiai tévutaknak tulajdonították. Felismerték, hogy a gazdasági kiszolgáltatottság és az ezzel járó elutasító kiábrándultság „bizalmatlan légkört eredményezett a társadalomban”.

Sokszínűségük miatt az új szervezeteket nehezen tudták csoportosítani, illetve elemezni. Első csoportba (hiszen több szervezetben is megtalálhatóak voltak) a *népi-nemzeti irányzatot* sorolták, ezen „[...] irányzathoz tartozók a népi írók eszmei vonulatának örökösei. [...] Programjaikban a semleges Magyarország, a minőségi szocializmus, a «kert-Magyarország» és a skandináv szövetkezeti modell eszméje jelenik meg. A nemzeti «sorskérdéseknek» nagy figyelmet szentelnek, így az erkölcsök romlásának, a nemzeti identitás zavarainak, a kisebbségi magyarok helyzetének, a tradicionális értékek és közösségek, a család bomlásának, a szegénységnek, a népességcsökkenésnek, a deviáns magatartásoknak. [...] A piacgazdasággal szemben — bár elfogadják — fenntartásaik vannak, féltik a nemzeti, kulturális értékeket a nyereségérdekeltségű szemlélettől. [...] Politikailag a különböző eszmék, erők között a kiegyensúlyozó centrum szerepét kívánják felvállalni.”

40 BFL XXXV.1.a.4. 800. öc. 26–28. és 46–48. p.

41 Például az MSZMP XXII. Kerületi Pártbizottság beszámolója a lakóterületi politikai munka helyzetéről. BFL XXXV.1.a.4. 799. öc. 4., 17–18. p.

A második csoport a *keresztény–demokrata irányzat* volt. Látens, csendben szervezkedő vallásos világnézeti alapon álló, de nem az egyházakat vagy felekezeteket képviselő szerveződéseknek tartották őket.

Harmadik az *urbánus–demokrata irányzat* volt, akik „mintaképeknek a nyugati típusú, fejlett polgári demokráciákat, a parlamentáris köztársaságot, a jóléti, szociális államot tekintik”.

A *szociáldemokrata irányzat* a negyedik, akikhez a népfelség elvének hirdetését, a liberális szocializmus, a jóléti társadalom, a „népi részvénytársaság” eszméjét köthették.

Ezután három olyan csoport következett, akiket mi, az előterjesztés korabeli javítójához hasonlóan, nem az alternatív szerveződések kategóriájába sorolnánk. Ötödiknek sorolták fel a *reform kommunista irányzatot*, akik szembe mennek „a reformellenes erőkkkel és a csak korszerűsíteni kívánó centrummal”. Hatodik a *harmadik-utas irányzat*, akik a klasszikus marxi–lenini tételeket felhasználva kívánnak középutas megoldási alternatívát kidolgozni. Távlatilag elvetik a piaci és a vegyes gazdaságot. Utolsóként a *konzervatív, rendpárti irányzatot* említették, akik a radikális reformok ellenzői. A forradalmi munkásmozgalom hagyományaira hivatkoznak, nem fogadják el a többpártrendszert, a történelem átértékelésére nem hajlandók. Ezek mellett elképzelhetőnek tartották létező, újabb irányzatok (trockisták, anarchisták) még markánsabb megjelenését is.⁴²

A Budapesti Pártbizottság, az MSZMP Politikai Bizottsága állásfoglalása⁴³ szerint munkacsoportot hozott létre,⁴⁴ amely a következőket javasolta: lássák el az aktivistákat információval, a párttagokat utasításokkal, hogyan viszonyuljanak az

42 Az előterjesztés megemlíti, hogy az egyes csoportokhoz mely szervezetekhez tartoznak: 1. MDF, Független Kisgazdapárt, Független Kisgazdapárt Kovács Béla Politikai Társaság, Veres Péter Társaság, Magyar Néppárt, Bajcsy Zsilinszky [sic!] Endre Baráti Társaság; 2. Kereszténydemokrata Néppárt, Magyar Függetlenségi Párt, SZDSZ [sic!], Evangéliumi Keresztények Csoportja, Mindszenty Emlékbizottság; 3. SZDSZ, Szabad Kezdeményezések Hálózata, FIDESZ, Független Jogvédő Szolgálat, az 1903: VI-os Bizottság [sic!], a Történelmi Igazságtétel Bizottság, a Republikánus Kör; 4. MSZDP, Szociáldemokrata Ifjúsági Mozgalom, Munkások a Demokráciáért Csoport, Szociáldemokrata Ifjúsági Kör; 5. Új Márciusi Front és az Unió a Demokratikus Szocializmusért Csoport, valamint az MSZMP reform körök (szerveződő) csoportjai; 6. Baloldali Alternatíva Egyesülés; 7. Münnich Ferenc Társaság, a Szocialista Ifjúsági Szövetség és – ha létezik egyáltalán – a (Lenini) Magyar Kommunista Párt tagjai. Az előterjesztés szövegében említett javítója ismeretlen. BFL XXXV.1.a.4. 800. őe. 18–24. p. Neves személyiségeik visszaemlékezését lásd: *Bossányi Katalin: Szólampórák. Beszélgetések az alternatív mozgalmakról.* Bp., 1989.

43 MOL M-KS 288.f.5. 1039. őe. 2-3R/70., 33-34R/70. p.

44 A munkacsoport feladatait ld.: BFL XXXV.1.a.4. 800. őe. 45. p.

egyreszervezetekhez. A fővárosi párttagság igénye szerint az MSZMP irányítsa a társadalmi változásokat úgy, hogy nyerjék meg a pártokon kívül maradó csendes többséget, dolgozzanak ki budapesti várospolitikai programot és városfejlesztési stratégiát. Hangsúlyozták a törvényalkotás és a gazdaságpolitikai döntések fontosságát is. Ezekben a kérdésekben a kommunikációs csatornák támogatása is szükséges.⁴⁵ A Két Hét c. újság 1989 februárjában kommentálta a munkacsoport vezetőjének véleményét az alternatív szerveződésekről. A egyre szaporodó társadalmi mozgalmakban, politikai programot fogalmazó csoportokban a közeljövő új pártjainak körvonalait látta. A legtöbb zavart a tájékoztatatlanságban, a kézi irányításban látta. 118 általuk ismert, a fővárosban működő szervezet legfontosabb adatairól, főbb jellemzőikről könyv alakú regisztert készítettek, igyekeztek kapcsolatba kerülni velük. A csoportvezető már ekkor társadalmi szerveződésként tekintett rájuk — alternatív vagy ellenzéki, másként gondolkodó csoportok helyett.⁴⁶

A kommunista párt is mindig fontos szerepet tulajdonított az értelmiségnek, a társadalmi folyamatokban vállalt szerepvállalásának. 1988. december 7-én a Budapesti VB, 1989. február 6-án a Budapesti Pártbizottság állást foglaltak a párt és a szellemi-alkotó értelmiség kapcsolatáról, hangsúlyozva, hogy „nem nélkülözhetjük az alternatívákban gondolkodást korábban is vállaló, a párt eddigi politikai gyakorlatát kritikával illető értelmiségiek közreműködését sem”.⁴⁷

A fenti kérdésekben a Budapesti Pártbizottság 1989. május 30-án hozott határozatot, amelyben már nemcsak elismerték a különböző társadalmi szervezeteket, de — hangsúlyozva a párt megújulásra való hajlamát és együttműködési készségét — szükségesnek érezték a velük való tárgyalás, konzultáció kezdeményezését is. Ekkor már felértékelődtek olyan szempontok is, amelyeket korábban e mozgalmak letérésekor nem óhajtottak figyelembe venni: például a kellő önmérséklet, a kibontakozást szolgáló alternatívák keresése, az egymás autonómiáját kölcsönösen tiszteletben tartó, korrekt partneri viszony és a kölcsönös tolerancia.⁴⁸

Mennyit változott a világ egy év alatt! Bár a TPO szerint februárban a párttagok még a „független ünneplést nehezményezték”,⁴⁹ két héttel később már „az 1848/49-es forradalom és szabadságharc 141. évfordulóját hosszú évtizedek után

45 BFL XXXV.1.a.4. 800. őe. 30–36. p.

46 BFL XXXV.1.a.4. 796. őe. 4-5., 100–105. p.

47 BFL XXXV.1.a.4. 793. őe. 3., 8–26. p. és uo. XXXV.1.a.3. 226. őe. 4., 18–33., 34–47. p. Az értelmiség szerepéről ld.: Csizmadia Ervin: A politika és az értelmiség. Pártok, agytrösztök, hálózatok. Bp., 2003., ill. uő: Diskurzus és diktatúra. A magyar értelmiség vitái Nyugat-Európáról a késő Kádár-rendszerben. Bp., 2001.

48 BFL XXXV.1.a.3. 229. őe. 4., 5–8. p.

49 BFL XXXV.1.c. 439. őe. 1989. február 16–22-ei hangulajjelentés.

először ünnepelték saját választásuk szerint az emberek”. Bár a bekiabálások, skandalások során néha túlméntek a már ismert tartalmakon, rendzavarás nem történt. „Vannak, akik a megosztottságban politikai veszélyeket látnak. Megint mások bizonyos közeledést véltek felfedezni a központi ünnepség előadói beszéde és az alternatívok mondanivalója között.”⁵⁰

A hangulatjelentések három héten át foglalkoztak a Nagy Imre-temetéssel. Bár többen nehezményezték „Rácz Sándor és Orbán Viktor durva, uszító szavait, [...] nagy visszhangja volt annak a ténynek, hogy egy egész napos, több tízezres tömegmegmozdulás méltóságteljes hangulatban, rendzavarás nélkül zajlott le”.⁵¹

De itt az ismertetésnek gátat kell szabnom, mert egyrészt a párt budapesti vezető testületei utoljára nyáron üléseztek,⁵² másrészt 1989 nyaratól a politikai élet már nem az alternatív szervezetek hőskora, hanem a kőkemény pártpolitika korszaka volt.⁵³

Végül egy érdekességgel zárom. Mivel összefüggésbe hozták az alternatív szerveződésekkel, itt tárgyaljuk a Budapesti VB által 1989. április 11-én vizsgált, „az ismert támadó hangvételű viták következtében” feszültségektől duzzadó Munkásőrség helyzetét is. Az ülésen két lehetőség merült fel annak jövőjét illetően: a munkásőrség legyen önkéntes társadalmi alapon szervezett testület, vagy népi–nemzeti milíciává alakuljon-e át. Bármelyik lehetőség elfogadásakor a legfontosabb szempont a mindenkori mozgósítás volt. És ekkor valaki feltette a kérdést: felvehetők-e soraiba *ellenzéki szervezetek* tagjai? A VB úgy foglalt állást, hogy amennyiben elfogadják a munkásőrség alkotmányát, alávetik magukat a szervezeti rendnek és munkásőrség-ellenes tevékenységet nem folytatnak, nincs akadálya a felvételüknek.⁵⁴

50 Uo. 1989. március 16-ai hangulatjelentés.; Vö. Tiszta lappal... 135–138. p.

51 BFL XXXV.1.c. 1989. június 2–8-ai, 9–15-ei és 15–21-ei hangulatjelentések. Tiszta lappal... 153–165. p. Az egy évvel korábbi megemlékezést a rendőrség feloszlatta, Ráczot letartóztatta. *Romsics*: i. m. 88–89. p. és Tiszta lappal... 50–52. p. Az 1956-os megemlékezésekhez adalékként: BFL XXXV.1.a.4. 805. őe. 4., 107–112. p.

52 A Bp. PB 1989. június 26-ai, a Bp. VB augusztus 30-ai ülésének jegyzőkönyve az utolsó, ami fennmaradt. Az utolsó budapesti pártértekezletre szeptember 23–24-én került sor. BFL XXXV.1.a.3. 230. őe., uo. XXXV.1.a.4. 805. őe. és XXXV.1.a.2. 9/I–II. őe.

53 A pártok létrejöttéről, politikai céljaikról ld.: *Fricz*, 1992. Nem összekeverendő az alakulás és a bejegyzés dátuma! A legtöbb szervezett csak 1990-ben vált bejegyzett párttá. *Kiss József–Kovács Vera*: Adatok és tények a magyarországi többpártrendszer kialakulásáról. In.: A többpártrendszer kialakulása... 216–250. p. A politizáló szervezetek 1988-ban megjelent dokumentumai: Magyarország politikai évkönyve, 1988. 699–790. p.

54 BFL XXXV.1.a.4. 799. őe. 5–6., 33–37., 43–47. p.

Dokumentumok

1.

Az MSZMP Budapesti Pártbizottság Agitációs és Propaganda Osztályának információs jelentése az 1988. március 10–16-ai időszak eseményeinek visszhangjáról. (11. hét.)

[...] A Múzeumkertből sokan fél egyre átmentek a Március 15-e térre, ahol összesen 3–5 ezer ember gyűlt össze. A Petőfi szobor előtti tömegben az ellenzék kemény magjához tartozó vezetők és aktivisták például a „Demokrata” című illegális kiadvány 12 pontját tartalmazó, fénymásolással készült röpcédulát, „1848–1849” feliratú és a régi Kossuth címert ábrázoló nyomdai úton előállított röpcédulát, valamint Keszthelyi Zsolt fénymásolt fényképét adták kézről-kézre. A szobor körül le-tűzdelt kis papírzászlók közül kiszedték a pirosakat, a nemzeti színű zászlók némelyikén „diktatúra nélküli Magyarországot, sajtószabadságot, egyesülési szabadságot” feliratokat lehetett olvasni. A tömeghez Kis János filozófus a „Beszélő” című illegális lap szerkesztője intézett néhány szót, demokratikus Magyarországot követelt, és éltette a független demokratikus ellenzékét. A szobor talapzatán virág-csokrot helyeztek el, „demokratikus ellenzék” felirattal. Innen egy kibontott nemzeti színű zászlóval indultak el egy kisebb ellenzéki csoport felhívására. A Petőfi szobortól a Régiposta utcán, a Vörösmarty, a József nádor és az Engels tér⁵⁵ érintésével a Bajcsy-Zsilinszky úton, majd az Alkotmány utcában a parlament előtti Kossuth szoborhoz vonultak. Menet közben a tömeg — amely zömében tízen- és huszonevesekből állt kitapsolta a rendőröket, megtapsolta az integetőket, alkalmanként „Aki magyar velünk tart” felkiáltással próbálta csatlakozásra bírni a bá-mészkodókat. A tömegben erősen ellenséges hangulatú csoportok is voltak. A felvonulás közben leggyakrabban a „Demokráciát, demokráciát!” felkiáltásokat lehetett hallani. Az első sorban vonulók a Bajcsy-Zsilinszky útra érve három transz-parenst bontottak ki: „Sajtószabadságot”, „Egyesülési szabadságot” és „Valódi reformokat” felirattal.

A Kossuth térre izgatott hangulatban, élénk tapsolás közepette érkeztek. A szobor talapzatára 25–30 fős csoport állt fel. Itt egy kézi hangosítóval Tamás Gáspár Miklós beszélt. A beszéd főbb elemei: „alkotmányos rendet, új választásokat, parlamentnek felelős kormányzatot, sajtószabadságot, egyesülési szabadságot; nem szabad megelégedni a diktatúra legtorzabb formáinak lenyesegetésével; valódi de-

55 Ma Erzsébet tér.

mokráciát; meg kell védeni az erdélyi magyarságot; a tehetetlen kormány mondjon le”. Párhuzamot vont 1848 és 1956 között.

A szervezők a jelszavakat követő tapsok után nyugalomra és fegyelmezett vonulásra szólították fel a tömeget. Kedvezően reagáltak arra, hogy a parlament előtt felvonva látták az állami zászlót. A Himnusz eléneklése után az Alkotmány utcán és a Rosenberg házaspár utcán⁵⁶ keresztül a Batthyány örökmécseshez vonultak. Ott az „elnökség” ismét elhelyezkedett az emlékmű talapzatán, s Hodosán Rózsa hangosbeszélőn felolvasta, az elmondása szerint reggel letartóztatott Demszky Gábor beszédét. Ennek főbb elemei: „a pártállam válságba sodorta az országot és a vezetés képtelen kiutat mutatni; a pártállamot, a nem emberarcú szocializmust fel kell váltania alkotmányos jogállammal; szabad választásokra és valódi parlamenti demokráciára van szükség; követelik az egyesülési szabadságot, a sajtószabadságot, a Duna-menti népek összefogását és szolidaritását, mert a szabadságot csak közösen lehet kivívni.” A „tömeg ütemesen skandálta a jelszavakat és azt, hogy „Ezt akarjuk!”. A szónok körül csoportosult az ellenséges ellenzék több ismert aktivistája, közöttük Kis János, Könczöl Csaba, Kőszegh [sic!] Ferenc, Tamás Gáspár Miklós és Szilágyi Sándor. A jelszavakat ők kiabálták be a tömegnek. A szónokot szavaló és tapsoló csoportok támogatták. A szélsőséges tartalmú beszéd után a teret sokan elhagyták.

A szervezők utasításait követve a tömeg a Szt. István körúton, a Margit-hídon keresztül a Bem térre vonult. Létszáma addigra kb. ezerre csökkent. A kerületi pártbizottság kezdeményezésére az érkezőket a népfront nevében köszöntötték, de ez nemtetszést váltott ki. A Bem szobornál Pákh Tibor mondott hosszadalmas és uszító jellegű, szovjetellenes beszédet, amelyet közbekiáltásokkal megzavartak, s a tömeg többsége lehurrogta. Az itteni megmozdulás végül is nem érte el célját. A résztvevők a Batthyány térre vonultak, ahol a Himnuszt és a „Szekely himnuszt” énekelték el. Ezt követően széteszlottak. A Kölcsey szobor talapzatáról bejelentették, hogy 19.00 órakor találkoznak a Petőfi szobornál, illetve amíg a letartóztatotakat nem engedik ki, nem mennek haza. Az ekkor már csak 7–800 fős tömeg incidens nélkül széteszlott.

A spontán megmozdulások szervezőit az óvatos mértéktartásra törekvés jellemezte. A KISZ KB által szervezett akciógárda ellátta feladatát. A rendőri erők felépésére, erőszak alkalmazására nem került sor.

Este 20 óra körül egy kisebb, néhány száz fős csoport kísérletet tett a rend megzavarására. Megmozdulásukat nem sikerült tömegessé tenni annak ellenére, hogy

56 Ma Hold utca.

a Petőfi szobortól a Várba vonultak, majd onnan ismét a Bem térre mentek. Rövidesen feloszlottak. Rendőri beavatkozásra nem került sor.

[...]

A rádióhallgatók körében feltűnést keltett a 14-én délelőtt sugárzott Napközben c. műsor, amelyben a Magyar Demokrata Fórum törekvéseivel foglalkoztak. Kérdésként vetik fel milyen megfontolások vezették a szerkesztőket, miért adunk ilyen teret e gondolatoknak? [...]

BFL XXXV.1.c. 390. őe.

2.

Az alternatív szervezetek fejlődéstörténete.

Segédanyag az 1989. április 26-ai Budapesti VB-ülésem tárgyalta „az alternatív szervezetek, szerveződések fővárosi helyzete, javaslat a kapcsolattartás és együttműködés lehetséges területeire” című napirendi ponthoz.

Alternatívák keresése, képvisellete a társadalmi-politikai változások szerves velejárója. A fejlődéssel szükségszerűen párosuló objektív ellentmondások, a politikacsinálás szubjektív vonzatai, hibái újra meg újra kitermelik azokat a társadalmi, politikai feszültségeket, amelyekre alapvetően és elsősorban az értelmiség kritikailag reagál. Különösképp a társadalom szellemi folyamatait mélyen elemző kutatók, filozófusok, szociológusok, írók és művészek, újabban a közgazdászok és politológusok reagálnak gyorsan, tudományos különvéleményüket hangoztatva a folyó történésekre. E magatartás és természetes viselkedés elismerése, tolerálása, sőt a fejlődés hajtóerejeként való felhasználása szorosan függ a politikai kultúra széles értelemben értendő minőségétől, a politikai intézményrendszer milyenségétől, a társadalmat vezető párt magatartásától, a demokrácia állapotától.

Az alternatívitás nem társadalmi, politikai anomália. Ugyanakkor monolit társadalmi struktúra esetén nem csupán meghökkenést, rosszállást vált ki a hatalom részéről, hanem kiszorítást, tiltást, finomabb és durvább adminisztratív megrendszabályozást. Történelmietlen elvonatkoztatni a korabeli történelmi eseményektől, azok belső és nemzetközi meghatározott viszonyrendszerétől.

1956. után az egypártrendszer keretében egy megszelídített, liberalizált posztstálini politikai struktúra épült ki a maga fejlődésképeségével, reformszándékával és ellenkezőjével a centralizán és monolitikusan vezérelt politikai intézményrendszerével, társadalmi-gazdasági viszonyaival, az ezt leképező ideológiával. A politi-

kai pluraritásnak [sic!], az öngazgatásra épülő, a demokratizmust szervesen biztosító szerveződéseknek nem volt terepük. 1956-ban még a látszat többpártrendszer sem jöhetett létre. A párt és a társadalmi szervezetek újjászervezése a kétfrontos harc jegyében kiszorította az alulról jövő kezdeményezéseket és a szélsőségeket egyaránt.

A konszolidációs időszakban az MSZMP határozott és eredményeket is szép számmal felmutató politikájával szemben csak szórványos fellépést, kritikai pozíciót lehetett fellelni. 1957. tavaszán Berei Andor közgazdasági reformbírálata és Révai József kritikája a vezetéssel szemben, Lukács György, és Molnár Erik munkássága fémjelzte csupán a demokratikus-szocialista pártellenzék jelenlétét. Az ellenzékiesség szervezett megjelenését fékezte az értelmiség politikai megnyerését célzó felvilágosultabb, nyitottabb kultúr- és művelődéspolitikai meghirdetése és gyakorlata is.

A hatvanas évek második felében a gazdaság reformja a szellemi élet megújulását is szimbolizálta még akkor is, ha a gazdaság reformja szűk politikai konzervatizmussal [sic!] jellemezhető intézménystruktúrában tette meg kezdőlépéseit 1968-ban. A politikai mozgástér korlátait az 1968-as csehszlovák eseményekbe való kollektív beavatkozás ellen tiltakozó megnyilvánulásokra történő reflexiók világosan jelezték. Hegedűs [sic!] Andrással, Heller Ágnessel, Márkus Györggyel, Fehér Ferencsel szemben politikai és aministratív [sic!] fellépés történt. A Lukács-iskola tanítványait revizionista nézeteikért elítélték. Antimarxistának minősítették Kemény István, Szelényi Iván és Konrád György írásait. A hetvenes évek fordulóján a környező országok magyarsága helyzetéért az írók egy része az MSZMP-t okolta, hiányolva az erőteljesebb fellépést problémáik megoldásában. 1973-ban történt az első politikai jellegű aláírási akció a népesedéspolitikai határozattal szemben.

A hetvenes évek közepén, második felében a nacionalista felhangoktól sem mentes szórványos március 15-i demonstrációkon túlmenően — a nyugat-európai diáklázadások politikai hatásaira is — a belső ellenzék — Bence György, Kis János, Kenedi János vezetésével — egyre inkább direkt politizálásba fogott, de nézeteiknek sem egységes platformot, sem tömegbázist nem tudtak teremteni. Jelentősebb megnyilvánulásuk a csehszlovák ellenzék Charta 77 mozgalmához kapcsolódó 1978-as és 1979-es aláírásgyűjtési akciók és a csehszlovákiai ellenzék-ért retorziók elleni tiltakozások voltak. Szándékuk volt a lengyel Társadalmi Önvédelmi Bizottsághoz hasonló mozgalom megteremtése is. A hetvenes évek elején jelentek meg a kéziratok kiadványok, a szamizdatok, amelyeket a Szabad Európa Rádió és más nyugati propaganda eszközökön keresztül publikáltak. A „második nyilvánosság” megteremtése céljából épültek ki a „repülő egyetemek”, amelyek — értelmiségi magánlakásokon — terepei lettek az ellenzéki gon-

dolatok hirdetésének. A vitaestek túlléptek a társadalmi-történelmi kutatások népszerűsítésén, és gyakran direkt politikai tartalmat kaptak. Fokozatosan kiépült a népi írók új generációja — Csoóri Sándor vezetésével —, amely elsősorban a romániai és szlovákiai magyar nemzetiség problémáinak feszegetését állította előtérbe az emigrációs sajtó és szervezetek segítségével.

A belső ellenzék külső támogatást és biztatást kapott. A SZER aktivitása mellett az 1978-ban Párizsban megjelent „Magyar Füzetek” zsebkönyv formában rendszeresen a magyar szamizdatokat tartalmazta. A „Magyar Füzetek” szerkesztősége által kezdeményezett Bibó-émlékkötet politikai érzékenységet, elítélést váltott ki. 1100 oldalas kéziratát Donáth Ferenc 1980-ban nyújtotta be a Gondolat Könyvkiadónál. A szerkesztők névsorában található Bencze [sic!] György, Kis János, Kenedi János, Csoóri Sándor, Eörsi István, Konrád György, Radnóti Sándor, Haraszti Miklós, Vajda Mihály. A kötet írásai az egypártrendszer elutasító, a pluralizmust [sic!] középpontba állító bibói gondolatokat taglalták.

A társadalmi problémák előtérbe állítását jelezte a Szegényeket Támogató Alap (SZETA) létrehozása, amely az állampolgárok karitatív tevékenységére apellálva akart segíteni a szegénységen. (E kezdeményezés több szociálpolitikai intézkedés nyomán elhalt, nem kapott tömegtámogatást.)

Létrejött egy jogi bizottság, amely az ellenzéki akciókban résztvevők jogvédelmét szolgálta. 1980 októberében kísérletet tettek a tudományos kutatók érdekvédelmét szolgáló Tudományos Kutatók Egyesülete megalapítására is.

A hetvenes évek politikai kezelésmódját determinálta az ideológiai rendcsinálás, amely zömmel adminisztratív fellépést és nem politikai vitát, meggyőzést jelentett, és szorosan összefüggött a reformfolyamat 1972-es visszarendeződésének szellemével. Az életszínvonalat preferáló, a látens gazdasági és társadalmi problémákat elfedő politika bázisán, az 1975-ös programnyilatkozat szellemisége közepe a ellenzékiség a perifériára szorult.

A nyolcvanas évek elején az ellenzék szervezetileg laza, tagolatlan keretek között működött. Két alapvető irányzatuk — a polgári radikális, kozmopolita és a nacionalizmus nézeteivel fűszerezett népi, nemzeti — fokozatosan fejlődött ki. A politikai kérdések, társadalmi problémák gyakorta kulturális kontösben jelentkeztek. A kritikai pozíció megerősödését több lényeges társadalmi-gazdasági és politikai feszültség jelentkezése motiválta, így a fokozódó és súlyosbodó gazdasági nehézségek, az adósságállomány progresszív növekedése, az életszínvonal általános hanyatlása éles polarizálódás mellett, az oktatás, a kultúra, az egészségügy és a szociálpolitika a maradványérdekeltségű politikából fakadó lemaradása, a kultúra piacosodása, az ideológia merevsége, a pártirányítás bürokratizmusa stb. Az el-

lenzékiesség, másként gondolkodás kifejeződött a „nemzeti sorskérdések” (társadalmi beilleszkedési zavarok, kontraszelekciónak hatások, alkoholizmus, öngyilkosság, demográfiai problémák stb.) felvetésében, a szegénység istápolásában, a béke ügyeinek feszegetésében a határainkon kívül élő magyarságot való aggodásban, az emberi jogok érvényesítéséért történő fellépésben, a környezetvédelem hiányosságai elleni tiltakozásban, a bős-nagymarosi vízlépcső elleni akciókban, a demokráciáért, a nyilvánosság és tömegbefolyás megszerzéséért tett lépésekben. E területek a hivatalos politikában kidolgozatlanok voltak és vákuumot képeztek. Az ellenzékiesség megjelenése e területeken látszólag politikamentességet jelentett, nem a hatalom „alapkérdéseit” érintette. A hatalom tűrőképességét egyaránt jelezte a politikai kezelésmód dominanciája, a tolerancia, amely 1988-as pártértekezletig gyakorta keveredett adminisztratív intézkedésekkel, merev sajtóirányítással, a problémák szűk körű, „titkos” kezelésével, a kutatási eredmények, művészeti alkotások elhallgatásával, tilalmi listára helyezésével, szilenciumok alkalmazásával. Az adminisztratív intézkedések eszköztárához sorolandók a rendőrhatalom intézkedések és a pártból való kizárások is.

A XIII. kongresszust követő időszakban kapott lendületet — az éleződő válságjelek következtében — az ellenzékiesség, amelyet a politikai műhelyek és a köznyelv a 70-es évtizedben és a 80-as évek közepéig kategorikusan ellenségnek minősített. A megítélés 1987 ősztől fokozatosan változott. E változást érzékeltetik az új „jelzők”; ellenzékiességek, másként gondolkodók, alternatívok, új társadalmi-politikai szerveződések, független mozgalmak. 1985 nyarán a monori értelmiségi találkozó kísérlet volt a közös platformkeresésre. Itt a kongresszusi határozat nyílt bírálata fogalmazódott meg. A vízlépcső elleni tiltakozó demonstrációk megszorodtak. Az 1984-ben alakult Duna Kör 1986-ban Alternatív Nobel Díjat kapott. Jelentős belpolitikai visszhangot váltott ki az 1986-os március 15-i tüntetés elleni rendőri intézkedés, amelyről az egyetemi ifjúság és az értelmiség „láncfűző csatákként” emlékezik. Az 1956-os események 30. évfordulóját a magyar „demokratikus ellenzék” a környékbeli szocialista országokban lévő ellenzékkel közös memorandumban köszöntötte. Élénk szóbeszéd tárgya volt a „Tiszatáj” körüli „összezsámpás”, a kulturális ellenfórum, az írószövetség viharos közgyűlése. A válságjelenségek megoldását célzó átfogó program alternatívák „Fordulat és Reform; Reform és Demokrácia; Társadalmi Szerződés” megjelenése az értelmiség radikalizálódását jelezte. Az egyetemi ifjúság főként a szakkollégiumok bázisán szerveződve fokozatosan elhatárolta magát a KISZ-től, az Egyetemi–Főiskolai Napok politikai vitáin élesen szembefordult vele, horizontális kapcsolatait fokozatosan kiépítve (pápai, majd velemi szakkollégiumi országos tanácskozásokon) körvonalazta,

megalapozta a hagyományos politikai struktúrától eltérő új ifjúsági szervezet létrehozását.

A „fordulópontot” 1987 ősze jelentette. A szeptemberi parlamenti ülészakot megelőzően az értelmiségiek egy csoportja a párt kibontakozási programjára épülő kormányprogram tervezetét bírálta. Aláírói között párttagok is voltak. A közös platform létrejöttét szimbolizálta a szeptember 27-i lakitelki találkozó, ahol megalakult a Magyar Demokrata Fórum. A fordulópontot párttagok aktív részvétele, a történések, és az MDF nyilatkozatának nyilvánosságra hozatala jelentette.

1988 januárjától a májusi pártértekezletig az „MDF farvizén” az alternatív szerveződések sora jelent meg és aktivizálódott. Politikai jelentősége volt az MDF januári és márciusi Jurtaszínházi [sic!] nagygyűléseinek, a FIDESZ március 30. megalakulásának, a TDDSZ létrejöttének, a Szabad Kezdeményezések Hálózata vagy a Független Jogvédő Szolgálat megjelenésének. Érzékelhető volt, hogy a monolit politikai intézményrendszer „gyenge” pontjain (KISZ, szakszervezet, HNF) próbálkoznak alternatívát, legális megjelenést keresni. A létrejött szerveződések alakulását a politikával és különösképp a vezetéssel szembeni bizalmatlanság, a párton belüli elemi erővel kibontakozó kritikai pozíció erősödése, a változtatások sürgetése is generálta. Hozzájárult ehhez Bihari Mihály és társai pártból való kizárása, amelyet az értelmiség jelentős része értetlenül és felháborodva fogadott.

A pártértekezlet tartalmi és személyi változásait az ellenzék zavartan fogadta. Az elért eredmények lebecsülésével és kisajátításával egyaránt találkozni lehetett. Felmérték és megértették, hogy a pártértekezlet a politikai pluralizmusban [sic!], demokratizmusban a korábbinál több, illetve más lehetőséget kínál. Következményeként 1988 nyarától a különféle szerveződések tömegesen jöttek létre, illetve verbuválódtak.

A nagyhatású, olykor több tízezer főt aktivizáló utcai tömegdemonstrációk megszaporodtak. 1988 novemberétől fontos mozzanat a korábban működő pártok újjászervezése, konkrét politikai követeléseinek, akcióinak markáns megjelenése, a nyilvánosság, tömegtájékoztató plularizálódása [sic!]. Összegezve, az elmúlt évtizedekre vonatkozóan megállapítható, hogy az ellenzéki gondolatok megjelenésének csomópontjai a politikai helyzetnek megfelelően folyamatosan változtak. 1956-ig a mozgásteret a gazdasági kérdések jelentették a reformerek számára, majd 1956-ban robbanásszerűen közvetlen politikai szintre tevődött át a súlypont. A konszolidációt követően a politikai megjelenés lehetetlenné vált, a gazdasági mechanizmus reformjával párhuzamosan ismét a gazdasági kérdések teremtettek lehetőséget a másként gondolkodásra. Az 1968-as csehszlovákiai események külpolitikai, majd belpolitikai kérdések megfogalmazása felé terelte a ha-

talommal szembenálló ellenzéket. A hatalom intoleranciája, az éleződő gazdasági válságjelek újabb fordulatot hoztak, az ellenzéki gondolkodás középpontjába ismét a gazdaság került. A XIII. pártkongresszust követően egyre markánsabban a politikai arculat vált meghatározóvá.

BFL XXXV.1.a.4. 800. öe. 37–44. p.

3.

A Budapesti Pártbizottság határozata a fővárosban működő új politikai szervezetekkel és szerveződésekkel kapcsolatos együttműködésről. (Elfogadta a Pártbizottság 1989. május 30-ai ülése.)

1. Az MSZMP BB [Budapesti Pártbizottság] tudatában van, hogy a fővárosban működő új politikai szervezeteket a sokszínűség jellemzi. A különböző szervezetek létrejöttét — az eltérő érdekek kifejezésének természetes igénye mellett — elsősorban a társadalmi feszültségek, konfliktusok és válságjelenségek sürgették. Ennek hatása az is, hogy az MSZMP tagjainak többségében is felismert szükségsszerű-séggé vált a radikális és a társadalmi élet minden területére kiterjedő fordulat megvalósítása, s benne az MSZMP gyökeres reformja. A válságból kivezető út kialakításának követelménye, valamint a békés átmenet általános igénye sürgetővé teszi a társadalom progresszív erőinek összefogását. Alapvető a nézetazonosság abban, hogy az átfogó fordulat kiegyezéssel, demokratikus úton történjék meg. A kibontakozás érdekében elengedhetetlen minden olyan erő összefogása, amely az anarchia megakadályozását, a társadalmi robbanás elkerülését hirdeti. Ebben a Budapesti Pártbizottság a régi és új, a partner és ellenzéki politikai szerveződésekkel nagyságuktól, formájuktól, társadalmi bázisuktól függetlenül párbeszédre, konzultációra és együttműködésre törekszik.
2. Párttagságunk döntő többsége igényli, hogy az MSZMP megújítsa, eredményes politizálással újra kivívja meghatározó társadalmi-politikai szerepét és aktívan közreműködjön a fordulatban, amelynek egyik meghatározó kezdeményezője is volt. A fordulat fő tartalma a gazdasági, politikai és kulturális értelemben egyaránt felfogott modellváltás, iránya a pluralizmus, a demokrácia és a decentralizálás. Az MSZMP Budapesti Bizottsága arra törekszik, hogy a politikai intézményrendszer átalakítása során, tagsága és szervezetei bevonásával kialakítandó programja alapján határozott politikai irányvonalat képviseljen, amely kiindulópontja lehet a más politikai törekvésekkel való tárgyalásnak és

az együttműködésnek. Az MSZMP és tagjainak viszonyát más politikai-szervezetekhez világos, a párt szervezetei által elfogadható elveknek kell meghatározniuk, konkrét esetekben a helyileg illetékes pártszervezet testületi állásfoglalásának kialakítása szükséges.

3. A fővárosi közvéleményt foglalkoztató és a más szervezetek részéről is felvetett valamennyi kérdésben politikai álláspont kialakítására indokolt vállalkoznunk. A pártmunka eddigi gyakorlatának megváltoztatásával bizonyítsuk, hogy a párt tevékenységére a megújulási és együttműködési készség jellemző. Mindezek a fővárosban is alapfeltételei a párt vezetése és tagsága, az MSZMP és a lakosság közötti bizalom helyreállításának, az új tartalmú cselekvési készség és képesség megeremtésének.
4. A Budapesti Pártbizottság és a kerületi pártbizottságok a fentiek figyelembevételével kezdeményezzék az új politikai szervezetekkel való különböző minőségű politikai kapcsolatok — alkalmi és rendszeres párbeszéd, vita, konzultáció és együttműködés — formáinak sokszínű kialakítását. Ha a különböző politikai szervezetek igénylik, készek vagyunk az ellenzéki kerekasztalokkal való tárgyalásokra is. Kezdeményezzük, hogy a tárgyalások a politikai bizalomépítést szolgáló eszmecserék mellett, a helyi kérdésekre, a lakosságot foglalkoztató ügyekre irányuljanak. A kapcsolatok kialakításának célja, hogy megeremtődjenek a válságot leküzdő demokratikus összefogás feltételei. Arra törekedjünk, hogy a politikai kapcsolatok kialakításában kellő önmérséklet, a jövőért érzett felelősség, a kibontakozást szolgáló alternatívák keresése, az egymás autonómiáját kölcsönösen tiszteletben tartó, korrekt partneri viszony és kölcsönös tolerancia érvényesüljön.

Kapják: MSZMP Központi Bizottsága, P[árt]P[olitikai] O[sztály], TPO, MSZMP B[udapesti]B[izottság] titkárai, MSZMP kerületi és kerületi jogú bizottságainak első titkárai, MSZMP B[udapesti]B[izottság] osztályvezetői, Fővárosi Tanács elnöke, B[udapesti] R[endőr-]f[ő]k[apitányság] vezetője, Baloldali Ifjúsági Társulás elnöke, SZ[akszervezetek] B[udapesti] T[anácsa] vezető titkára, HNF vezető titkára, Társadalmi Kapcsolatok Munkacsoport tagjai.